

ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ МУЗЕЙНОЇ КОЛЕКЦІЇ МАТЕРІАЛІВ ПРО ЖИТТЯ ТА ТВОРЧИСТЬ АКАДЕМІКА АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

У фондах Волинського краєзнавчого музею зібрано багато колекцій матеріалів про життя та діяльність наших видатних земляків. Однією з таких є збірка матеріалів про українського вченого-сходознавця академіка Агатангела Кримського. Збірка почала формуватися одразу після реабілітації імені вченого, з другої половини ХХ ст. Вже у 2020-х рр. вона поповнилася особливо цінними матеріалами – оригінальними фото, документами та листами завдяки співпраці музею із дослідником спадщини академіка краєзнавцем, істориком та журналістом Володимиром Хоменком.

Ключові слова: Агатангел Кримський, Володимир Хоменко, Волинський краєзнавчий музей, фондова колекція, листи, фото, автограф.

На початку 1970-х рр. директор Володимир-Волинського історичного музею, краєзнавець Петро Заклекта і тодішня завідувачка відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею (ВКМ) Римма Кашевська привезли із відрядження у Звенигородку перші експонати – оригінальні фото та копії фото і документів уродженця Володимира-Волинського вченого Агатангела Кримського. Так почала формуватися музейна колекція. У наступні кілька десятків років колекція поповнювалася переважно завдяки старанням кандидатки історичних наук Олени Огневої – наукової співробітниці Інституту сходознавства імені А. Кримського і ВКМ. З кожної робочої поїздки в Київ О. Огнева привозила до музею певні матеріали – книги, журнали зі статтями про А. Кримського, конверти зі спецпогашенням, копії документів і фото. Поповнювалась збірка і місцевими матеріалами на пошану академіка. Фактично за півстоліття сформувалася невелика фондова колекція – близько 160 музейних предметів, але вона дозволяла музейникам організовувати виставки і проводити наукові заходи, присвячені вченому [3;5;6].

Історія формування колекції знайшла своє відображення у колективній публікації науковців музею [10]. Зважаючи на зацікавленість, яку викликала стаття, був підготовлений Каталог матеріалів про життя і творчість А. Ю. Кримського у фондах ВКМ [4]. Пізніше планувалося видання каталогу окремою збіркою, але ці плани на деякий час відкладені, адже в останні кілька років іде активне поповнення колекції завдяки співпраці з відомим істориком, краєзнавцем, журналістом, дослідником життя і творчості академіка Володимиром Михайловичем Хоменком.

Між Агатангелом Кримським і Володимиром Хоменком можна провести певну паралель – для обох малою батьківщиною є Звенигородка, кожен присвятив життя улюбленій справі – історії і краєзнавству. Працюючи у Звенигородському краєзнавчому музеї, Володимир Михайлович Хоменко, окрім краєзнавства загалом, багато часу і зусиль приділяв дослідженню життя і творчості Агатангела Кримського. Саме Володимир Хоменку значною мірою ми завдячуємо збереженням документального фонду А. Ю. Кримського, який від 1968 р. зберігається у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України у Києві (фонд 883). Частина документів з архіву А. Кримського в Інституті сходознавства, які установі передав прийомний син академіка Микола Кримський свого часу були виявлені теж Володимиром Михайловичем [12, с. 127, 134]. Стараннями в тому числі й Володимира Михайловича у 1973 р. було реабілітовано учня А. Кримського Миколу Левченка.

Тісна співпраця ВКМ з Володимиром Михайловичем розпочалася наприкінці 2020 р., коли він передав для музею деякі матеріали про А. Кримського. Від тоді триває листування і співпраця музейників з дослідником. Влітку 2021 р. він передав ще невелику частину експонатів. Але по справжньому вразили дві бандеролі у 2022 р. Напередодні Дня Української Державності співробітники Музею історії Луцького братства, відділу ВКМ, які, власне, й співпрацюють з краєзнавцем, отримали понад сотню предметів, що стосуються А. Кримського і становлять музейну цінність.

Отже, передана Володимиром Михайловичем колекція матеріалів про життя і творчість академіка Кримського нараховує 266 одиниць збереження, з яких – 151 внесена до основного фонду і 115 – до науково-допоміжного. Предмети основного фонду входять у фондові групи збереження КДФ – книги, документи, фото та ОМ – образотворче мистецтво (у цьому випадку це поштові листівки та конверти). До основного фонду входять книги, журнали, газети, оригінали документів, листи, поштові листівки, конверти із спецпогашенням, оригінальні фото тощо. У випадку, коли передавалося по кілька примірників перелічених вище предметів, один примірник реєструвався в основному фонді, решта – в науково-допоміжному. Серед одиниць збереження науково-допоміжного фонду також присутні фотокопії та копії документів. Всі ці предмети складають групу збереження ДМ – допоміжні матеріали. Спробуємо показати структуру переданої нам колекції і проаналізувати її складові.

Усі передані матеріали можна поділити на три великі групи: прижиттєві видання, матеріали на пошану академіка, листування В. Хоменка.

У музейній колекції є не так багато видань, що вийшли друком ще за життя академіка Кримського, а тому особливу музейну цінність має прижиттєве видання «Бібліографічного покажчика писаннів академіка А. Е. Кримського», надруковане Українською Академією Наук у 1926 р. [1].

Значну частину переданої колекції складають матеріали на пошану академіка Кримського – книги про нього та його батька, вирізки з газет, конверти, фото тощо. У фондах музею уже тривалий час зберігалася одна з перших таких робіт «Кримський як історик» авторства закарпатського історика, викладача історії, доцента Ужгородського державного університету упродовж 1960–1990 рр. Казимира Гурницького, написана на основі його кандидатської дисертації [7]. Тому дуже доречним доповненням до неї став переданий В. М. Хоменком автореферат дисертації Казимира Івановича «Исторические взгляды А. Е. Крымского» [8].

За роки наполегливої праці і невтомних пошуків Володимир Хоменко до дрібниць вивчив життя і творчість академіка Кримського, його родинне та професійне оточення. Його авторству належить чимало публікацій наукового і науково-популярного характеру про Агатангела Юхимовича. У 2013 р. вийшла книга «Кримський». У книзі висвітлені основні періоди життя і наукової діяльності академіка, подані цікаві, маловідомі факти про його рідних. Весь матеріал розділений на невеликі тематичні розділи, багато ілюстрований фотографіями [15]. У 2019 р. доступним стало науково-популярне видання «Агатангел Кримський, якого знаємо» [13]. На початку 2021 р. з'явився збірник «Довкола Агатангела Кримського» [14]. Роком пізніше вийшла праця «Рік Агатангела Кримського» [16]. Важливим є те, що в усіх цих роботах автор детально аналізує листування академіка Кримського, з іншого боку показує нам стосунки Агатангела Юхимовича з деякими родичами чи колегами. Багато уваги В. Хоменко приділяє питанню збереження родинного будинку (точніше питанню його знищення і відбудови, яка так і не відбулася). Вартими уваги є спростування деяких фактів, які знайшли місце у різних дослідженнях, зокрема й у

праці української письменниці, Соломії Павличко [11]. Крім своїх досліджень В. Хоменко передав також кілька робіт й інших авторів.

У нашій музейній колекції до тепер були представлені лише праці Агатангела Юхимовича, натомість матеріалів про доробок і життєвий шлях його батька Юхима Степановича у нас не було. Завдяки новим надходженням ця прогалина частково заповнена. Тепер у музейних фондах є художній твір черкаського письменника-публіциста та краєзнавця Феофана Білецького «Звенигородський дивак» [2]. Володимир Михайлович також передав сучасне видання «Хроніки провінційного життя» Юхима Кримського [9]. В. Хоменко також передав до музею рукопис вірша волинського поета Петра Маха «Він мав сорок доріг», написаного з нагоди 100-ліття від дня народження А. Ю. Кримського. Текст написаний рукою поета і засвідчений його автографом. На аркуші також є підкреслення та помітки Володимира Михайловича. Доповненням цього віршованого пошанування є копія оповідання українського письменника Василя Шкляра «Агатангел і Марія: нечестиве кохання в блакитному інтер'єрі».

Дослідник подбав, аби у нашій колекції були матеріали про вшанування вченого й у Звенигородці, передавши до музею підшивки звенигородських газет. Серед матеріалів на пошану А. Ю. Кримського у музейній колекції є й поштові конверти, які випускалися до певних ювілейних дат. Ця збірка поповнилася ще двома конвертами, випущеними в Пермі в 1970 та 1991 рр.

Значну частину переданої колекції складають фотоматеріали – 43 одиниці збереження. Найбільша кількість – 23 одиниці – це родинні фото, зроблені переважно під час перебування Агатангела Юхимовича у Звенигородці. Найцікавішим і таким, що має найбільше музейне значення, є оригінальне чорно-біле фото початку 1930-х рр., на якому зображена мати прийомного сина А. Кримського Олександра Каштанова з, власне, сином Миколкою. Решта – це чорно-білі фотокопії, зроблені Володимиром Михайловичем з оригіналів у період, коли він активно досліджував життя і творчість свого земляка. Серед них – портретні фото батьків вченого Юхима Степановича та Аделаїди Матвіївни, сестер Марії та Ганни, брата Юхима і його дружини Марії, їхнього сина Бориса, а також фото родинного будинку, могили Юхима Степановича тощо. 15 фото – це зображення Агатангела Кримського (портретні та на природі). Портретне Миколи Левченка – фото учня і помічника академіка та колективне фото членів Комісії для складання живої української мови ВУАН. Також цікавим є фото, на якому зображений Агатангел Юхимович зі своїм прийомним сином Миколкою. Маємо також оригінальне фото, передане Володимирі Михайловичу Миколою Кримським, на якому він зображений зі своєю дружиною Анною.

Багаторічна копійка праця Володимира Михайловича Хоменка по дослідженню та збереженню спадку А. Ю. Кримського відображена у листах, які він також передав ВКМ. Загалом було передано 55 листів від приватних осіб та установ, з якими В. Хоменко листувався упродовж кінця 1960-х – початку 2000-х рр. Це листування з родичами академіка, його колегами та представниками державних установ, дослідниками тощо. Теми листів залежать від адресантів. Тобто, з листів від родичів ми отримуємо інформацію про особисте життя Агатангела Юхимовича, його родинні стосунки, родинний будинок у Звенигородці тощо; листи колег за невеликим виключенням присвячені науковій діяльності вченого; листування з державними установами стосується збереження наукового спадку та вшанування пам'яті академіка Кримського.

Отож, серед переданих маємо 23 листи від родичів академіка. Розпочавши у Звенигородці свою краєзнавчу і дослідницьку діяльність, спрямовану найперше на збереження будинку Кримських, відкриття там меморіального музею та на вшанування пам'яті академіка, В. Хоменко цілком логічно шукав контактів з родиною. Найтриваліше

листування Володимир Михайлович мав із племінницею Агатангела Кримського, донькою його сестри Ганни – Наталією Григорівною Іванець. Усього збереглося 15 її листів, які датуються 1971–1975 рр. У цих листах Надія Григорівна розповідає досліднику про родину Кримських, взаємини Агатангела Юхимовича з сестрами Марією та Ганною, братом Юхимом, його дружиною Марією Фердинандівною і сином Павлом. Саме ці листи пояснюють велику прив'язаність Агатангела Юхимовича до Миколи Левченка. За твердженням Наталії Григорівни, академік, не маючи власної сім'ї і дітей, був надзвичайно прив'язаним до племінника Бориса. Смерть Бориса підкосила А. Кримського, адже він втратив дуже близьку людину. Приблизно тоді ж при академії з'явився Микола Левченко, який чимось нагадував академіку племінника, а тому він і зацікавився юнаком. Свої роздуми про Миколу Левченка Н. Іванець висловлює й у інших листах, розповідаючи про своє з ним знайомство, історію його працевлаштування в академії. Розповідаючи про заслання Миколи, Наталія Григорівна радить за деталями звернутися до Марії Данилівни Дем'янчук, дружини репресованого мовознавця та діалектолога, учня А. Ю. Кримського Василя Климентійовича, з яким Микола відбував покарання.

Вивчаючи листи Наталії Григорівни Іванець, стає зрозумілим, що її мати Ганна і вона сама мали дуже близькі стосунки з Агатангелом Юхимовичем. Наталія засвідчила, що в молоді роки підпрацьовувала в академії, допомагала разом з іншими студентами впорядковувати бібліотеку тощо. Таким чином, вона була знайома з оточенням академіка Кримського, а тому у деяких її листах до В. Хоменка йдеться про його колег і учнів – Павла Лозієва, Всеволода Ганцова, Олександра Плевако, Ганну Кухаренко, Тауфіка Кезму і його дружину Ольгу та інших. З нащадками Наталії Григорівни Володимир Хоменко зв'язок не підтримував і про їхню долю йому нічого не відомо.

Володимир Михайлович також передав кілька листів прийомного сина академіка – Миколи Агатангеловича Кримського, з яким дослідник листувався упродовж 1996–1998 рр. Адресант розповідає як в післявоєнний час разом з дядьком Юхимом Юхимовичем впорядковував могили батьків А. Кримського, торкається долі окремих жителів Звенигородки, які були членами ОУН, і спростовує інформацію про їхню співпрацю з німцями в роки Другої світової війни, розповідає про родину і свою матір Олександрю Каштанову. Але темою більшості листів є доля будинку Кримських у Звенигородці. Микола Агатангелович дуже емоційно і з образою писав про занедбаність будинку, і навіть більше – його втрату, обурювався, що зі Звенигородського краєзнавчого музею пропали оригінальні речі і документи А. Кримського, а лишилися лише копії. За словами Володимира Михайловича Микола Агатангелович був дуже порядною людиною, переймався долею родинного будинку та науковою спадщиною свого прийомного батька, важко переживав руйнацію будинку і непрофесійність місцевої влади та місцевих музейників.

Власне, життєвий шлях Миколи Агатангеловича, історія його родини – матері Олександрі Каштанової, дружини та доньок, детально описана у листі його доньки Євгенії Шарапової до В. Хоменка, у якому вона також повідомила й про смерть свого батька. Нащадки Миколи Кримського особисто не застали нікого з родини Кримських, ні з ким не спілкувалися. І сам В. Хоменко не підтримував з ними зв'язків, бо, за словами Володимира Михайловича, «це вже чужі люди Агатангелу Юхимовичу».

Володимир Хоменко також передав до музею листування з колегами та учнями А. Кримського, координати яких у своїх листах люб'язно надала племінниця Агатангела Кримського Наталія Іванець. Маємо 19 листів. 1965 р. датовані три листи літературознавця та фольклориста, наукового співробітника ВУАН часів А. Кримського Павла Миколайовича

Попова. У них мовилося про наукову діяльність Миколи Левченка під керівництвом А. Кримського і дослідження академіка «Звенигородщина».

У колекції Володимира Михайловича також зберігається два листи етнографа Всеволода Дашкевича, у яких той переповідає В. Хоменку свідчення сучасників академіка про нього. Серед них – спогади видатних українських діячів літератури і мистецтва Рильського, Коцюбинського, Сосюри, Козланюка, Курбаса, Білецького.

Упродовж 1972–1974 рр. Володимир Михайлович листувався із учнем, а потім і колегою А. Кримського іраністом, тюркологом Павлом Никифоровичем Лозієвим. У своїх листах Павло Никифорович розповідав про знайомство і дружбу з Агатангелом Юхимовичем, згадував, як допоміг А. Кримському перевезти бібліотеку з Москви до Києва, ділився враженнями про родину Кримських. Розмірковував про конфлікт між А. Кримським і М. Грушевським. Лозієв П. Н. детально описував роботу харківської комісії, яка у 1932–1933 рр. перевіряла АН. З його слів керував перевіркою такий собі Абрамович – людина негідна. Тоді був закритий кабінет арабо-іранської та турецької філології. Через це не вийшло кілька робіт А. Кримського та П. Лозієва. Адресант обурювався, що А. Кримського засудили, а реабілітувавши, не присвоїли помертню Героя праці. Був стурбований, що в Києві після цього не було жодної інституції по сходознавству.

Про наукову спадщину академіка Кримського, його учня Миколу Левченка та прийомного сина Миколу Кримського йдеться у листах співробітників Агатангела Юхимовича історика економіки Олександра Плевако, мовознавця, наукового співробітника ВУАН Всеволода Ганцова, секретарки-друкарки ВУАН Марії Дем'янчук (дружина репресованого мовознавця Василя Дем'янчука).

Ще одна частина листування Володимира Хоменка стосується збереження наукової спадщини та вшанування пам'яті академіка Кримського. Тут маємо листи не лише від конкретних осіб, але й листи-відповіді певних установ на запити краєзнавця. Зокрема, про видання епістолярію А. Ю. Кримського, друк наукових монографій та статей, присвячених вченому, підготовку статті про нього до енциклопедії «Некрополь України» тощо йдеться у листах історика і джерелознавця Віталія Сарбея, письменника Михайла Кутинського, історика-арабіста Ірини Смілянської, завідувача відділу рукописів НБ імені В. Вернадського Миколи Візира, співробітниці Арабського кабінету Ленінградського відділення Інституту народів Азії АН СРСР Л. Ніколаєвой, історика Казимира Гурницького.

Серед цих листів варто виокремити лист татарського вченого, бібліографа Абрама Карімулліна з перекладом статті з кримсько-татарської газети «Терджиман» про візит А. Ю. Кримського до Бахчисараю у вересні 1915 р. та коментарем вченого. До листа адресант також вклав фотокопію цієї статті.

Ще кілька листів – це офіційні відповіді установ на запити В. М. Хоменка. Зокрема, це Постанова Бюро Президії АН УРСР від 6.03.1969 р. «Про утворення комісії по науковій спадщині академіка А. Ю. Кримського», відповідь Президії Верховної ради СРСР про те, що А. Кримському був вручений орден Трудового Червоного Прапора за № 7440. У своєму прагненні організувати меморіальний музей у родинному будинку Кримських Володимир Михайлович свого часу звертався і до місцевої влади, яка, у свою чергу, надсилала відповідні запити до різних організацій. Таким чином, у колекції також маємо відповідь секретаря Правління Спілки Письменників України Павла Загребельного на звернення Звенигородського райкому КП України з приводу створення в Звенигородці музею А. Ю. Кримського. 3.03.1967 р.

В. Хоменко використовував будь яку нагоду, аби достукатися до влади у питанні збереження життєвої та творчої спадщини Агатангела Кримського. Прикладом цього є його лист-звернення як директора Звенигородського народного краєзнавчого музею імені

Т. Г. Шевченка від 1 серпня 1971 р. до голови Звенигородської міської Ради трудящих М. М. Павленка. У ньому йдеться про візит до музею групи екскурсантів – вчителів з Володимира-Волинського, які приїхали у Звенигородку, аби вшанувати пам'ять академіка Кримського, і були надзвичайно вражені занедбаним станом будинку Кримських, про що і написали у музейній Книзі відгуків. До того ж ця подія – ще одна ниточка, що поєднує Волинь і Звенигородку та стосується А. Кримського.

Проаналізована тут колекція матеріалів про життя і творчість Агатангела Юхимовича Кримського, яку Волинському краєзнавчому музеєві передав Володимир Михайлович Хоменко, далеко неповна. Завдяки В. М. Хоменку фондова колекція матеріалів про академіка Кримського продовжує поповнюватися. Вже на час подання цього матеріалу ми отримали надзвичайно унікальні матеріали, які потребують детального опрацювання та аналізу. А тому дослідження ще не завершене, буде продовжуватися, а його результати оприлюднюватимуться.

Джерела та література

1. Бібліографічний покажчик писаннів академіка А. Е. Кримського. Київ: Українська Академія Наук, 1926. 44 с.
2. Білецький Ф. Звенигородський дивак. Звенигородка. 2006. 130 с.
3. Білик В. Агатангел Кримський і Волинь: огляд наукових заходів з нагоди 150-річчя від дня народження вченого). *Східний світ*, 2021, № 2. С. 203–207. Doi: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.203>
4. Білик В. А., Бірюліна О. А. Матеріали про життя і творчість А. Ю. Кримського у фондах Волинського краєзнавчого музею. Каталог-довідник. *Волинський музей: історія і сучасність*. Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 62–67.
5. Білик В., Бірюліна О. Найкращий кримський подарунок Україні: виставковий проєкт Музею історії Луцького братства з нагоди 150-річного ювілею А. Ю. Кримського. *Агатангел Кримський і Волинь: матеріали Всеукраїнського круглого столу, приуроченого до 150-річчя від дня народження Агатангела Кримського та 150-річчя від дня народження Лесі Українки (28 січня 2021 р., м. Луцьк)*; упоряд.: П. С. Олешко, Н. М. Кот, А. М. Силук. Луцьк: Волинський ІІПО, 2021. С. 105–110.
6. Білик В. «Українець за свідомим вибором»: життя і науковий доробок Агатангела Кримського у документах та матеріалах Волинського краєзнавчого музею. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Вип. 33. 2022. С.113-126. DOI/10.5281/zenodo.6992034.
7. Гурницький К. Кримський як історик. Київ, Наукова думка, 1971. 183 с.
8. Гурницький К. И. Исторические взгляды А. Е. Крымского. Автореферат дисс. на соискание ученой степени к.и.н. Киев: Институт истории АН УССР, 1970.
9. Кримський. Ю. Хроніки провінційного життя. Київ: Квіц. 2018. 168 с.
10. Огнева О. Д., Бірюліна О. А., Білик В. А. Спадщина Агатангела Кримського у фондах Волинського краєзнавчого музею. *Агатангел Кримський: учений, письменник, українець*. Зб. наук. праць. Луцьк, 2007. С. 96–106.
11. Павличко С. Націоналізм. Сексуальність. Орієнталізм. *Складний світ Агатангела Кримського*. Київ: Основи, 2001. 328 с.
12. Романова О. Архів Агатангела Кримського в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. *Український археографічний щорічник*. 2020. Вип. 23/24 (26/27). С. 126–145.
13. Хоменко В. Агатангел Кримський, якого знаємо. Київ: Арт Економі. 2019. 76 с.
14. Хоменко В. Довкола Агатангела Кримського. Київ: Арт Економі, 2021. 50 с.
15. Хоменко В. М. Кримський. Київ: Арт Економі, 2013. 64 с., іл.
16. Хоменко В. М. Рік Агатангела Кримського. Київ: Арт Економі. 2021. 38 с.